

PROBLEM »LAŠKE SKUPINE« V NAŠI POZNOROMANSKI ARHITEKTURI

Marijan Zadnikar, Ljubljana

Ob zbiranju in urejanju spomeniškega gradiva za študij romanske arhitekture na Slovenskem so se glede na florisne posebnosti in konstrukcije obokov pričele same po sebi grupirati zaokrožene tipske skupine spomenikov, ki tvorijo včasih tudi geografsko več ali manj zaključene enote. To ne velja toliko za »visoko« arhitekturo, ki so jo v naše kraje posredovali različni redovi ali pa zveze s škofijskimi stolicami (Ptuj) in ki je ostala kot stavbni tip tujka med nami in kot pojav osamljena, kot za množico že kar domačih ali vsaj udomačenih stavbnih oblik, ki se jih je ljudstvo oprijelo in navadilo in je gradilo z njimi svoje male podeželske cerkvice še v času, ko je v visoki umetnosti gotika slavila že svojo popolno zmago.

Za večino osrednjega slovenskega ozemlja so v podeželskem cerkvenem stavbarstvu romanske dobe značilni zlasti trije osnovni tipi, ki jih določa oblika oltarnega prostora, medtem ko je pravokotna, redoma ravno krita ladja vsem trem skupna. Prezbitერიj kot oltarni prostor je v florisu lahko 1. polkrožna apsida, ki je z malimi izjemami redno obokana s polkupolo, lahko je 2. v florisu kvadraten ali pravokoten in pri tem ravno krit ali pa obokan z vzdolžnim banjastim ali s križnim obokom in končno 3. je nad istim kvadratnim ali nekoliko pravokotnim florisom z vsemi tremi možnostmi prekrivanja včasih pozidan še zvonik in je prezbitერიj nameščen v njegovem pritličju. Medtem ko se cerkve s polkrožnimi apsidami pojavljajo pretežno na Kranjskem, so cerkve s kvadratnimi prezbitერიji ter one z opisanimi »vzhodnimi zvoniki« poleg Koroške zlasti pogoste na Štajerskem. Tako je Sava v vzhodnem delu dežele nekaka meja med »severnimi« in »južnimi« polom v naši romanski arhitekturi. Poleg te specifične razširjenosti posameznih tipov pa se pojavljajo vzporedno s pravilom tudi izjeme, od katerih so polkrožne apside na Štajerskem mnogo manj izjemne in nenavadne kot na primer pojav vzhodnih zvonikov na Kranjskem ali pa kvadratnih prezbitერიjev južno od imenovane reke. Kakor se specifična razširjenost posameznih označenih tipov v slovenskem merilu dobro sklada s splošnim evropskim razporejenjem, kjer so polkrožne apside dediščina juga in kvadratni prezbitერიji s svojimi ravnimi zaključki delež evropskega severa ter so s tem podana že tudi izhodišča obeh stavbnih tipov za

Sl. 107. Ozemlje prefare Laško v mejah Savinjskega arhidiaconata po cerkveni razdelitvi Štajerske tik pred letom 1218 (po Pircheggerju)

Sl. 108. Ozemlje gospostva Laško po upravni razdelitvi Štajerske na marke in grofije okrog leta 1125 (po Pircheggerju)

slovensko ozemlje, tako si je s pomočjo posebnih zgodovinskih pogojev vsaj z večjo ali manjšo verjetnostjo) mogoče razložiti pojav enega ali drugega stavbnega tipa kot gosta na tuji zemlji. V tem smislu sta dokumentirana skupina »vzhodnih zvonikov« okrog Škofje Loke in osamljeni primer v Šmarjeti na Dolenjskem dobro razložljiva s pripadnostjo teh ozemelj k Freisingu na Bavarskem, kjer je ta stavbni tip cerkve v ro-

Sl. 109. Ozemlje gospostva Laško
z arhitekturnimi spomeniki »laške skupine«

manski dobi zelo pogost. Podobno so kvadratni prezbiteriji na Blečem vrhu blizu Stične, pri župni cerkvi v Kostanjevici v njeni prvotni obliki in na Ržišču nad kostanjeviškim samostanom verjetno le osamljeni primeri vplivanja cistercijanskih teženj po ravnih kornih zaključkih, ko so bili ti v okviru reda že tudi realizirani in ki sta jih verjetno posredovala oba bližnja samostana, Stična in Kostanjevica, katerih slednja kot mlajša od njiju jih je tudi že sama uporabila pri svoji redovni cerkvi.

Poleg omenjenih, za stavbno tradicijo in za razpoloženje pokrajine nenavadnih primerov, pa se na ozemlju Dolenjske, torej južno od Save na njeni kranjski strani, pojavlja ob koncu romanskega obdobja vrsta spomenikov, ki se bodisi s kvadratičnimi talnimi ploskvami prezbite-

rijevi, bodisi s sistemom njihovega obokanja ali zgolj z obokom samim (Gorenji Mokronog) uvrščajo v zaokroženo skupino naše poznoromske arhitekture. Obraz teh spomenikov je obrnjen proti severovzhodu preko Save, kjer imajo svoje ožje arhitekturne sorodnike in teritorialno povezavo s sebi enakimi in z domnevnimi izhodišči na štajerski strani reke. Označiti najprej njih arhitekturni pojav in poskusiti z zgodovinskimi momentami pojasniti obstoj te skupine na zaokroženem ozemlju, je namen pričujoče študije, katero posvečam svojemu učitelju in znanstvenemu vodniku, ki je z zanimanjem spremljal in usmerjal moje dosedanje delo na proučevanju romanske arhitekture na Slovenskem.

*

Spomeniki obravnavane skupine so deloma še ohranjeni, deloma pa arhivsko in literarno dobro dokumentirani. Od doslej poznanih ji pripadajo severno od Save župna cerkev v Laškem, leta 1848 podrti cerkev sv. Ilja v Zidanem mostu in cerkev v bližnji Loki, južno od Save pa stara župna cerkev v Radečah, cerkve v Svibnem, na Rodežu, na Šenčurskem hribu in v Tržišču pod njim, po svoji obojni arhitekturi pa tudi

Sl. 110. Cerkev sv. Egidija v Zidanem mostu
(po sliki v Gajšnikovi župnijski kroniki iz prve polovice 18. stoletja)

Sl. 111. Radeče, župna cerkev
(risba v Gajšnikovi kroniki iz prve polovice 18. stoletja)

kostnica na Gor. Mokronogu (sl. 124, 130, 125, 127, 129, 128). Razen zadnje, ki je rotunda s polkrožno apsidno in v tej obliki odvisna od funkcije, so vse ostale stavbe enoladijske cerkve s prvotno ravno kritimi pravokotnimi prostori za vernike in s kvadratnimi, križno rebrasto obokanimi prezbiteriji. Nad temi se ponekod pojavlja tako imenovani vzhodni zvonik (Laško, Zidani most in Radeče; sl. 131, 124, 130), vse ostale pa imajo kvadratni prezbiterij sam, nižji in ožji od ladje. Ob enotnosti tlorisnega tipa in obočnih konstrukcij, ki vse te stavbe povezujejo v posebno skupino in ki nas tu prvenstveno zanimajo, je pojav značilnih romanskih vzhodnih zvonikov pri treh med njimi razločljiv s poprej omenjenim razporejenjem posameznih slovenskih pokrajin. Domovina teh zvonikov je sever, za nas neposredno Koroška, od koder prihajajo po dolini Savinje proti jugu, kjer se vežejo s spomeniki naše skupine severno od Save v Laškem in v Zidanem mostu ter posežejo na njen desni breg le v Radečah, kjer dosežejo tudi skrajno jugovzhodno mejo svoje evropske razširjenosti. Dalje proti jugu pa se cerkve naše skupine v skladu s »kranjskim« razporejenjem odpovedo vzhodnim zvonikom in se njih »severna« posebnost izraža le še v značilnem oboku nad več ali manj kvadratno talno ploskvijo prezbiterija, ki ima v tem času na vsem

ozemlju, katerega še danes deželno štejemo h Kranjski, redoma obliko polkrožne apside.

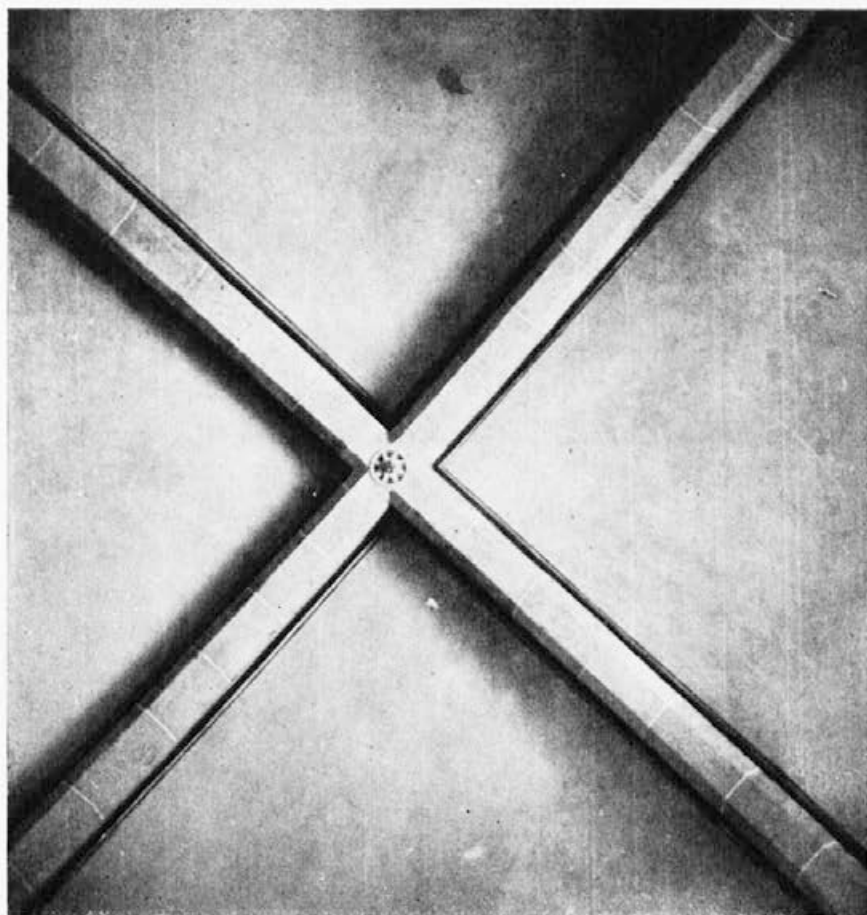
Že iz doslej povedanega sledi, da je treba izhodišče te arhitekturne skupine verjetno iskati severno od Save, nikakor pa ne južno od nje, kjer je ta stavbni tip v svojem času popolnoma osamljen. Odgovoru na vprašanje, od kod torej ta arhitektura, se bomo deloma približali že s primerjanjem spomenikov med seboj, kjer večja kvaliteta izvedbe gotovo bolj govori za bližino izhodišča kot pa rustikalno ponavljanje osnovnih oblik in konstrukcijskih posebnosti, ki pričajo o časovnem in teritorialnem izzvenenjanju. Gotovo na tem mestu ne bi bilo primerno

Sl. 112. Pogled na Radeče po Valvasorju

podajati podroben topografski opis posameznih prizadetih spomenikov, temveč naj zadošča splošna karakteristika in opozoritev na tiste posebnosti, ki te spomenike med seboj družijo ali pa ločijo (sl. 107, 108, 109).

Vsem našim objektom, ki so v skladu s srednjeveško tradicijo bolj ali manj očitno orientirani proti vzhodu, je skupna pravokotna, ravno krita ladja, ki se v prostoru skozi polkrožni (Loka, Rodež) ali šilasti (Laško) slavolok (drugod je že barokiziran) odpira v prezbiterij, ki je v tlorisu skoraj popoln kvadrat (Laško, Svibno, Šenčurski hrib), ali pa nekoliko vzdolžni pravokotnik (Loka, Rodež, Tržišče). Za Zidani most tega tlorisnega razmerja zgolj iz baročne prostoročne risbe zunanjščine ni mogoče rekonstruirati, ker je stavba od sredine 19. stol. podrta (sl. 110). Radeče pa danes v prvotni obliki tudi niso več ohranjene in jih poznamo po obeh Valvasorjevih grafikah¹ ter po risbi baročnega umetnostnega topografa nadžupnije Laško J. B. Gajšnika.² Za Radeče se Črnologarjev tloris iz leta 1898³ ne sklada več s prvotnim stanjem, vidnim na obeh omenjenih grafikah, pa tudi ne z opisom cerkve, kot jo je še pred letom 1881 videl I. Orožen.⁴ Na obeh grafikah je namreč stari vzhodni

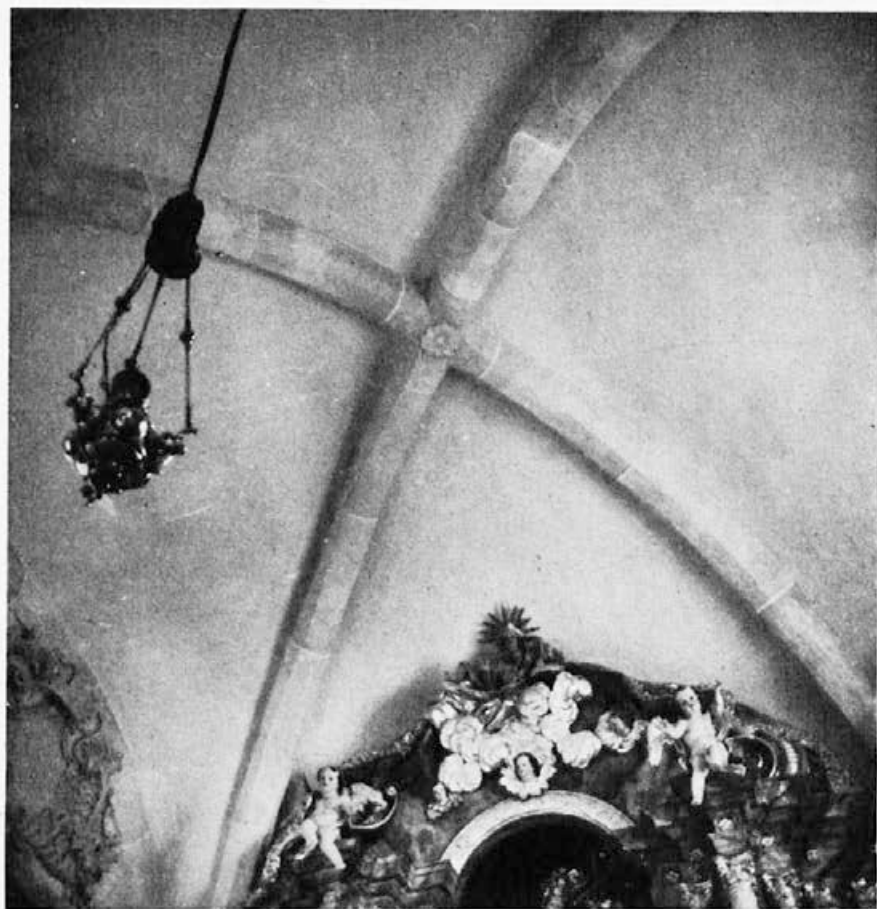

Sl. 115. Laško, obok pod zvonikom župne cerkve

Foto: Dr. M. Zadnikar

zvonik ožji od ladje, na tlorisu iz leta 1898 pa, ko je bil ta zvonik že podrt, sega ladja v vsej svoji širini do gotskega prezbiterja. Nedvomno se je morala tu med leti 1881 in 1898 izvršiti neka prezidava v tem smislu, da so ladjo po porušenju starega zvonika v dolžini 5,60 m podaljšali proti vzhodu. Prvotno stanje torej pravilno kažeta obe stari grafiki in se v tej obliki cerkev edino lahko veže na Laško, po katerem je bila nedvomno prevzeta tudi njena obočna arhitektura pod zvonikom, s katero pa se stavba uvršča v obravnavano skupino (sl. 111, 112).

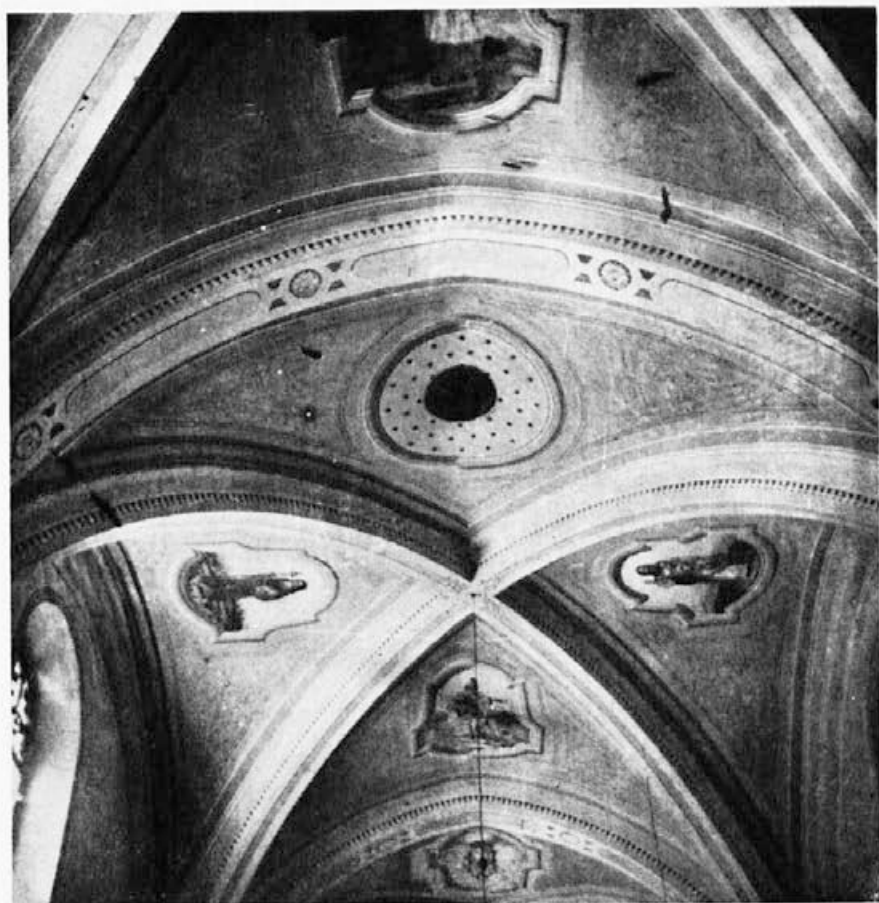
Najvažnejši skupni element vseh tu obravnavanih spomenikov »laške« grupe pa je rebrasti križni obok (sl. 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 125). Rebrna kvadratnega profila imajo posnete robove in v svojem vidnem delu povprečni prerez 25×25 cm. Večinoma so iz lehnjaka, ki je tipičen material romanskih konstrukcij v tem delu Slove-

Sl. 114. Loka pri Zidanem mostu, obok v prezbitteriju župne cerkve

Foto: Dr. M. Zadnikar

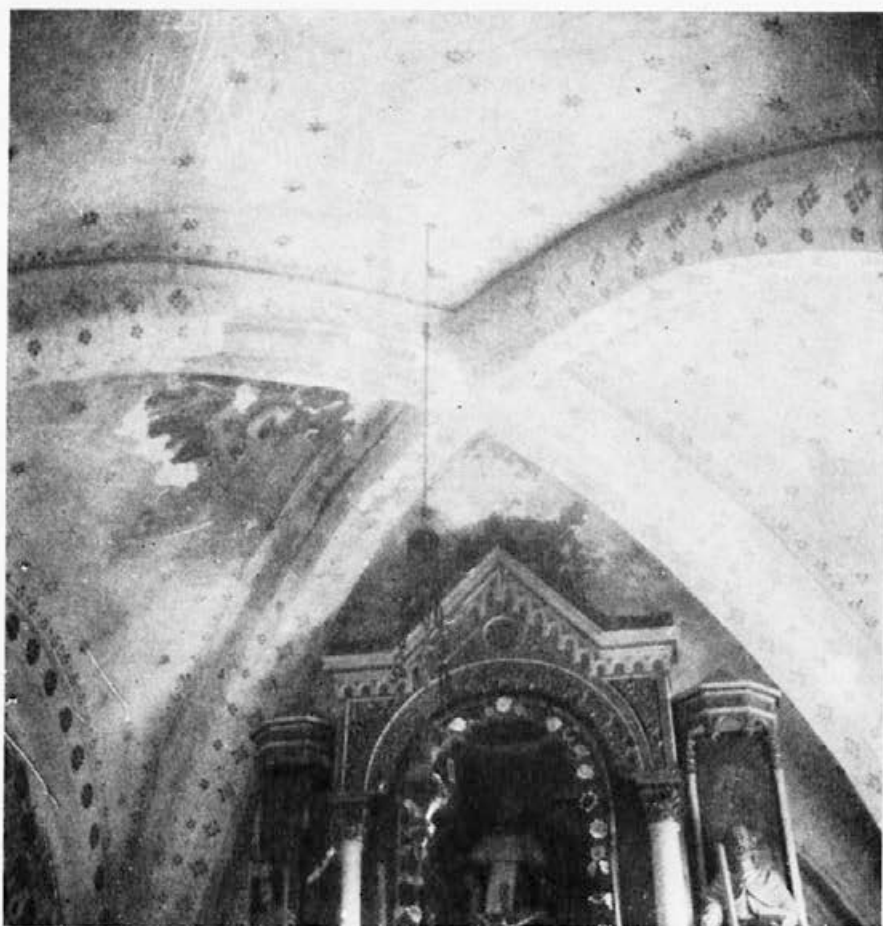
nije. Nad prostorom se bočijo v polkrožnih lokih in se križajo brez sklepnika. V kotih slone rebra ponekod na konzolah (Laško, Svibno, Tržišče) ali pa prehajajo v steno brez njih. Posebnost teh obokov je tudi ta, da jih ob stiku s steno spremljajo obstenski loki (Laško, Loka, Rodež, Svibno), ki se v višini konzol oziroma zaključkov reber ob njih izgube v steni. Kljub nekaterim razlikam in različni kvaliteti izvedbe je osnovna sorodnost teh spomenikov tolikšna, da se z opisanimi značilnostmi razlikujejo od vseh ostalih arhitektur romanske dobe pri nas. Poleg tega jih veže med seboj tudi zaokroženost ozemlja, na katerem se pojavljajo, nekatere med njimi pa celo ožja delavniška sorodnost. Slednje velja za oboke v Svibnem in na Gorenjem Mokronogu, katerih konzole z značilnimi geometrično okrašenimi prednjimi ploskvami so med seboj domala identične. Če velja, da so na splošno kvalitetnejši spomeniki izhodišča

Sl. 115. Jurklošter, obok v nekdANJI samostanski cerkvi

Foto: Dr. M. Zadnikar

in vzori za mnoge nedosežene ponovitve in v rustikalnem miljeju za formalna posnemanja, potem bi morali od naših spomenikov po logičnosti konstrukcije in po bogastvu kamnoseških členov med prve uvrstiti opisano obočno arhitekturo pod zvonikom župne cerkve v Laškem, na konec iste vrste pa kot njeno daljno in že popolnoma rustikalno ponovitev podružnico v Tržišču. Med obema se lahko zvrstijo ostali ohranjeni primeri, od katerih se je Loka s skromno reliefno rozeto na križišču reber morda direktno zgledovala po Laškem. Da gre v naši skupini resnično za enotno arhitekturno hotenje, ki je moralo biti v svojem času nekaka novost, katero je veljalo zaradi naprednosti posnemati, morda dobro ilustrira še ena potankost: na Senčurskem hribu je bilo ob proučevanju spomenika odprto v južni ladijski steni dotlej zazidano, strelni lini podobno okence. Istočasno je bila ugotovljena tudi prvotna višina

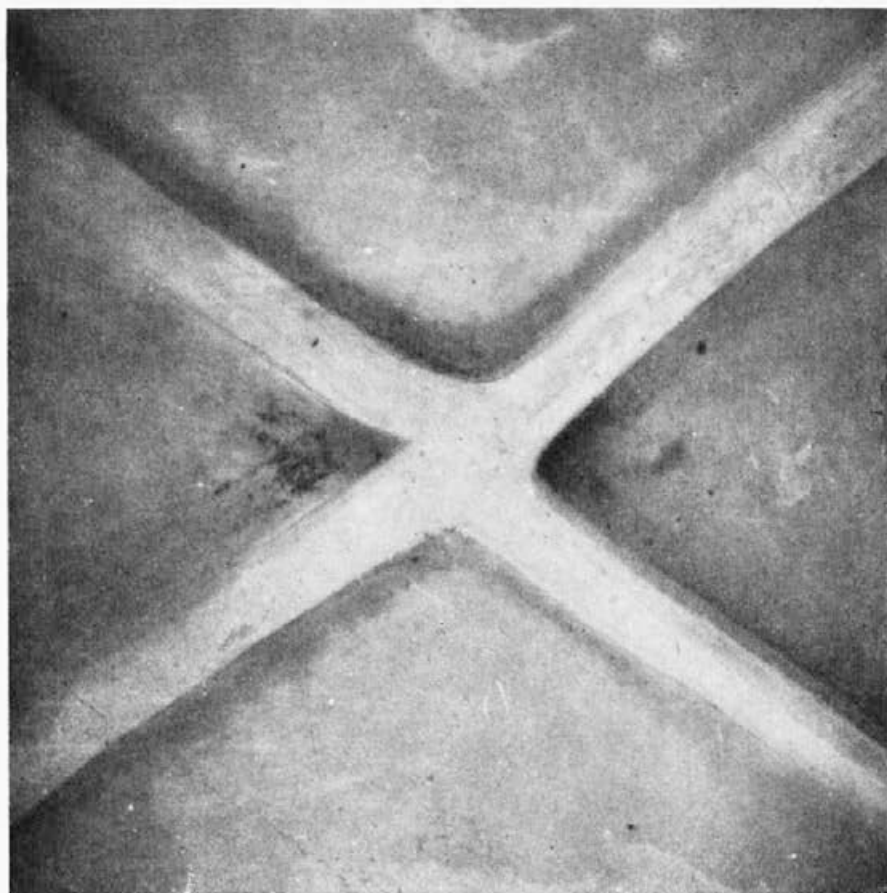

Sl. 116. Rodež, podružnica sv. Lenarta, obok v prezbitteriju

Foto: Dr. M. Zadnikar

ladje, ko je okence tik pod njenim vrhom še služilo svojemu namenu. Težko si je zamisliti, da bi bilo to okence istočasno z okni v prezbitteriju, ki so v skladu in istočasna z njegovo obočno arhitekturo. Razlika med njimi navaja na misel, da je ladja ostanek neke starejše cerkve, ki je imela verjetno še polkrožno apsidno, katero so v duhu novega časa nadomestili s sedanjim poznoromanskim prezbitterijem. Če ta domneva, ki arheološko sicer še ni potrjena, drži, potem bi smeli v arhitekturi novega prezbitterija in z njim v vsej naši skupini gledati pravi modni pojav časa, ki je bil naprednejši od vsega dotedanjega domačega stavbarstva in se je zaradi posebnih zgodovinskih pogojev omejil le na določeno ozemlje.

Stilno bi arhitekturo naše skupine označili za poznoromansko in jo, upoštevajoč nastop prve gotike na Slovenskem (Ptuj, Kostanjevica in

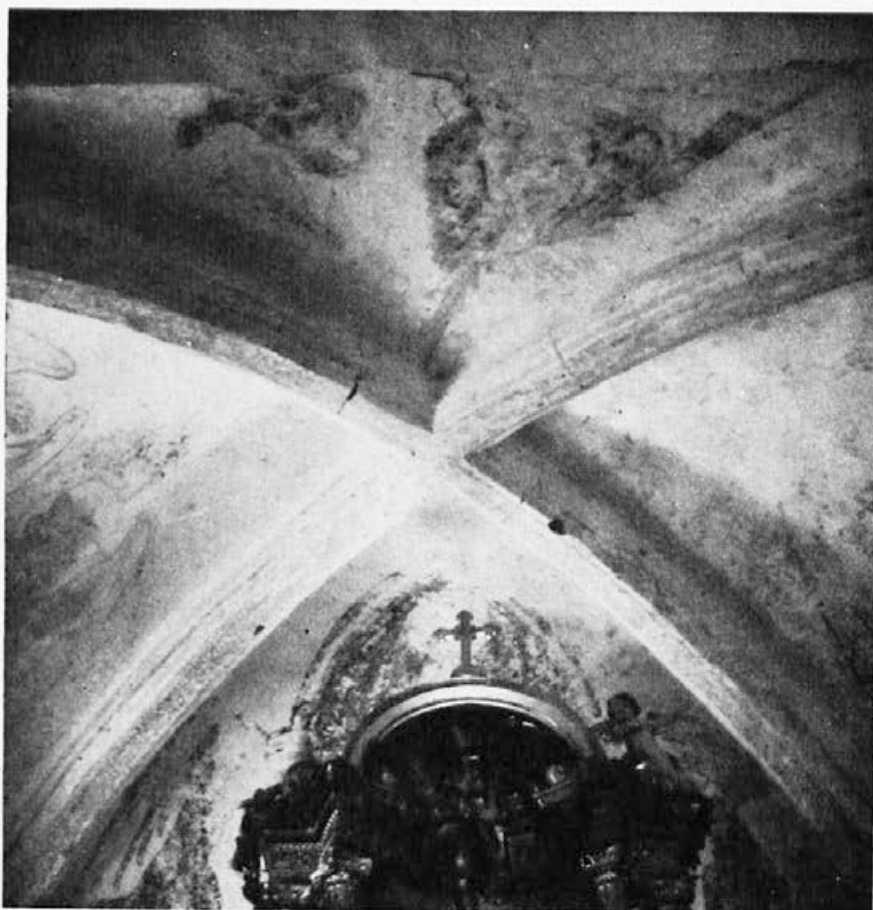

Sl. 117. Tržišče, podružna cerkev Dev. Marije, obok v starem prezbitteriju

Foto: Dr. M. Zadrnkar

Stična) okrog sredine 13. stoletja, postavili na splošno v njegovo prvo polovico, izhodiščne spomenike pa kmalu po letu 1200.

Kje naj torej iščemo neposrednih vzorov za našo zaključeno arhitekturno skupino? Oboke podobnih konstrukcij s podobnimi profili reber sicer srečamo osamljene tudi drugod na Slovenskem, vendar jih vsaj zaenkrat še ne bi upali postavljati v tesnejšo zvezo z našimi spomeniki. Tako je v gradu Prem na Notranjskem v pritličju obokan prostor z dvema polama križnih obokov z rebri kvadratnega profila s posnetimi robovi. Župna cerkev v Šmartnem na Pohorju⁵ ima pod romanskim vzhodnim zvonikom v prezbitteriju križni obok, katerega rebra kvadratnega profila 25×25 cm z živimi robovi slone na konzolah. Z dvema polama križnih rebrastih obokov je svodena tudi zahodna empora cerkve nekdanjega ženskega samostana v Studenica⁶, ki pa je tudi stilno ne-

Sl. 118. Senčurški hrib, podružnica sv. Jurija, obok v prezbiteriju

Foto: Dr. M. Zadnikar

koliko mlajša od naše skupine in zanjo tudi kot posredno izhodišče ne more priti v poštev.

Od vseh sočasnih in stilno sorodnih arhitektur pa priteguje zlasti še ob upoštevanju zgodovinskih dejstev našo pozornost cerkev nekdanjega kartuzijanskega samostana v Jurkloštru,⁷ v skriti dolinici Gračnice, nedaleč jugovzhodno od Laškega. Čeprav se po svoji prvotni funkciji in po stavbni zasnovi razlikuje od spomenikov naše skupine, nas njena obokana arhitektura, geografski položaj in posebno še zgodovinsko ozadje njene gradnje navajajo na misel, da morda le tod preko vodi pot do boljšega razumevanja, kolikor celo ne do rešitve problema obravnavane »laške« arhitekturne skupine.

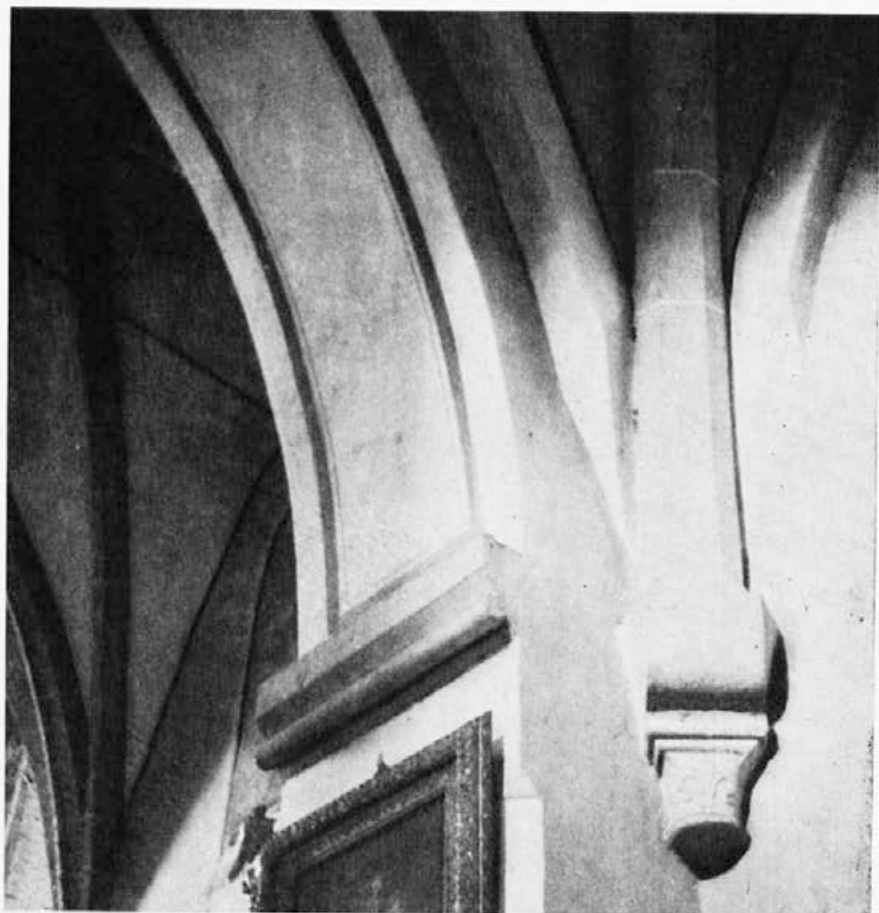
Cerkev v Jurkloštru se je do danes edina ohranila od srednjeveškega samostanskega kompleksa in predstavlja tipično kartuzijansko enola-

Sl. 119. Gorenji Mokronog, obok v kostnici pri cerkvi sv. Petra

Foto: Dr. F. Stelè

dijsko dvorano, ki je bila že ob nastanku obokana s tremi polami križnih rebrastih obokov. Posamezne pole dele nekoliko šilasto zalomljene pravokotne prečne oproge, rebra kvadratnega profila (32×32 cm) z živimi robovi pa potekajo v polkrožnih lokih in se križajo brez sklepnikov ter počivajo na stenah skupaj z oprogami na nekakšnih blazinastih konzolah, ki so značilne za pozno romaniko. Čeprav se ta obočni sestav v potankostih ne krije z oboki naše skupine, ga veže z njimi princip obokanja kvadratnih ali rahlo pravokotnih prostornih enot s križnimi oboki in z močnimi rebri poznoromanskega kvadratnega profila. Ta obočni sistem je bil pri nas kot novost prvič uporabljen ravno v Jur-

Sl. 120. Laško, konzola z obstenskima lokoma v sz. kotu prostora pod zvonikom

Foto: Dr. M. Zaduikar

kloštru, preko katerega so se naši kraji seznanili z naprednejšo srednje-evropsko arhitekturo.

Podobni križni oboki, ojačeni po stikališčih obeh križajočih se obočnih banj z oprogami,^{7a} se pojavijo že v rimski antiki, na primer v Dioklecijanovih termah v Malborghettu pri Rimu in v več stavbah iz Hadrijanovega časa. V romanski dobi je eno zgodnejših središč takih obočnih konstrukcij predvsem severna Italija. Lombardski arhitekti so omenjene in tudi ostale antične stavbe nedvomno poznali in tako je razložljiva tradicija takih križnih obokov tudi v srednjem veku, ko so ti doživeli izreden razvoj. Njihova uporaba je morala biti izredno udomačena, saj se vzdržujejo in vedno znova pojavljajo še v poznem 12. stoletju celo tam, kjer je tudi v Italiji sicer evidenten vpliv naprednejše francoske arhitekture. Med lombardskimi, ki jih je zbral A. Kingsley Por-

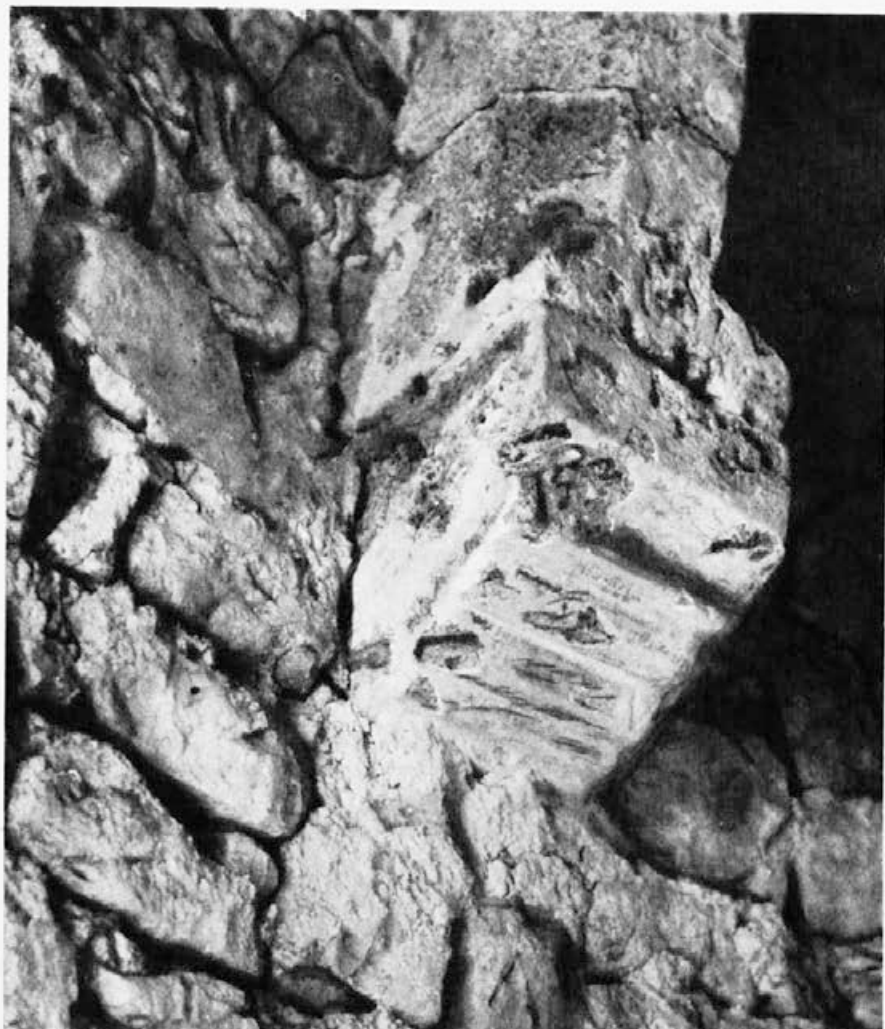

Sl. 121. Gornji Mokronog, sv. Peter, konzola rebra v karnerju

Foto: Dr. F. Stelè

ter^{7b} in jih je povečini datiral še v 11. stoletje ali pa na začetek naslednjega, so posebno znani: Asti — sv. Anastazij (1091), Milano — Aurora (1095), Rivolta d'Adda (1100), Milano — sv. Ambrož (ca. 1100), Pavia — sv. Mihael (ca. 1100) in drugi.

Kakor v Lombardiji se pod podobnim vplivom antične tradicije, ki tu nikoli ni povsem zamrla, pojavljajo križni oboki z rebri pravokotnega profila tudi v južni Franciji, n. pr. lopa v Moissacu, medtem ko so štiri obočne pole pod prvotno samostojno stoječim zvonikom cerkve St. Hilaire le Grand v Poitiersu, svodene križno z močnimi rebri, še iz 11. stoletja med najstarejšimi primeri teh prvih križnih rebrastih obokov v Franciji, kjer se je drugo tako središče te arhitekture izoblikovalo posebno v Normandiji. Med anglo-normanskimi spomeniki pa, kjer je poleg Lombardije in Francije v Angliji tretje izhodišče zanje in za poznejši razvoj na njih temelječih gotških obočnih konstrukcij, je med najsta-

Sl. 122. Gornji Mokronog, sv. Peter, konzola v karnerju

Foto: Dr. F. Stelè

rejšimi stolnica v Durham iz ca. 1100. Enostavnim prerezom oprog se tu pridružujejo tudi že profili, v katerih je pravokotni osnovi dodana bolj ali manj izoblikovana polkrožna enojna ali dvojna palica, ki jo ločijo od osnove ali od sosedne palice že plitvi žlebiči, skratka profili, ki potem v 12. stoletju v Franciji prevladujejo.

Za razvoj gotske arhitekture toliko pomembna Ile-de-France prav gotovo ni pokrajina, kjer bi bili taki oboki najprej v rabi, saj so jih že mnogo prej uporabljale Lombardija, Normandija in Anglija, res pa je, da jih je ravno širša okolica Pariza razvila do najvišje popolnosti, ker

Sl. 123. Gornji Mokronog, sv. Peter, konzola v kostnici

Foto: Dr. F. Stelè

so jih tu konstruirali z največjo doslednostjo in smelostjo, vedno višje, vedno lahkotnejše in lažje in so tako neopazno prešli v gotiko. Poleg drugega se tu pojavi tudi že pravi sklepnik, ki trdneje poveže obočni vrh ob stiku raznosmernih pritiskov, ki ga starejši, še romanski križni oboki z oprogami in s težkimi pravokotnimi rebri še niso poznali. V konstruktivnem pogledu se križni rebrasti oboki v Ile-de-Franceu razlikujejo od starejših lombardskih, pa tudi od onih, kjer je kupolasti obok podprt z dvema križajočima se oprogama, kar je poznala že mezopotamska in armenska arhitektura in tudi Francija že v 11. stoletju (Cormery!), po tem, da so rebra vgrajena v obok, katerega s tem razbre-

menjujejo in prevzemajo nase konstruktivno funkcijo, medtem ko so poprej omenjeni oboki in zlasti še anjouvinske in aquitanske kupole tudi v debelini preračunane na lastno težo in nosilnost in so oproge le podložene pod njimi.

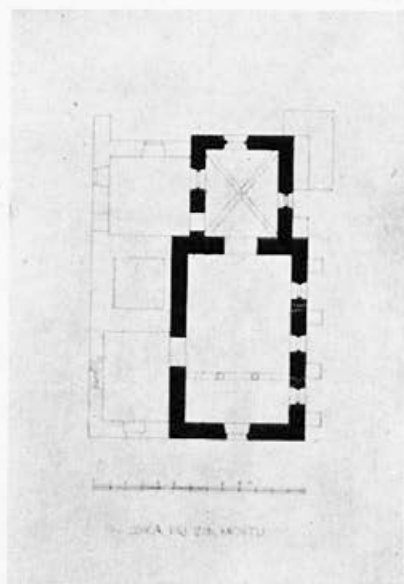
Kar zadeva profile reber so ti v Ile-de-Franceu na splošno že bolj razčlenjeni in zato v izrazu lažji od prvih lombardskih in anglo-normanskih, vendar pa so med seboj tako različni, da bi bilo nemogoče samo iz njih sklepati na nastanek neke stavbe in jo z gotovostjo časovno opredeliti. Ponekod imata celo dve sosedni in istočasno nastali obočni poli različne profile (prim. pri nas cerkev v Špitaliču pri Žičkem samostanu, ki je primer take sočasne francoske arhitekture iz konca 12. stoletja). Na splošno pa se lahko reče, da so pravokotni in kvadratni prerezi in tudi še oni v kombinaciji z nanje položenimi plitvimi ali polkrožnimi palicami starejši od onih, kjer je globok žleb že močno ločil palico od osnovne konstruktivne mase in je zgornji del že dobil potegnjeno mandljasto, hruškasto ali podobno profilirano obliko, kar je zlasti pogosto v zadnji četrtini 12. stoletja. Obočne pole nekega večjega prostora in obočnega sistema so redno omejene z oprogami, ki so navadno širše od reber in potekajo v polkrožnih ali pa že pogosteje v zalomljenih lokih. Rebra in oproge se podaljšujejo v služnike, ki so sprva polkrožnega prereza, pozneje pa dobe profil reber, ki jih nosijo in v katera se podaljšujejo. Včasih nadomeščajo služnike tudi že konzole, kar je zlasti zasluga cistercijske arhitekture. Ob steni spremljajo obok obstenski loki (formerets), ki se pojavijo v Burgundiji že zelo zgodaj, na splošno pa ne pred drugo polovico 12. stoletja.

Ti zgodnji križni rebrasti oboki se razen v doslej omenjenih naprednejših pokrajinah uveljavijo z večjimi ali manjšimi zakasnitvami tudi drugod, n. pr. v vzhodni Franciji, pa tudi v Porenju, kjer so posebno znani Speyer, Bronnbach, Maulbronn itd. Nemške primere je obdelal R. Kautzch⁷⁶ in je med njimi naštel Murbach, Hirsau, Petersberg pri Erfurtu, Magdeburg, Hersfeld in druge. Vsi so nastali nekako med leti 1120 in 1140 in vsi so po avtorjevih ugotovitvah kakor koli že v zvezi s clunyjci, torej posredno spet s Francijo, verjetno po posredovanju zgornjega Porenja in jugozahodne Nemčije. Pojav takih obokov spremlja vedno od domače bogatejša arhitektura, za katero so značilni tudi gradnja iz rezanega kamna, bogati portali in močno razčlenjene zunanjsčine. Čeprav pot, po kateri so ti vplivi prihajali v Nemčijo, ni povsem znana, je očitno, da je tudi za nemške primere izhodišče takih obočnih arhitektur Francija ali severna Italija, torej evropski zahod.

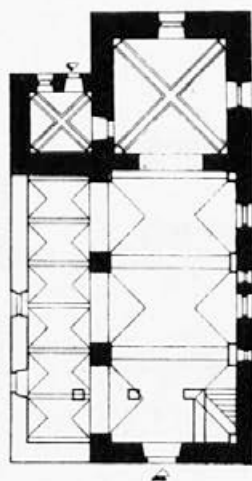
Po novejših ugotovitvah avstrijskih raziskavanj je križno-rebrasti obočni sistem bil prvič v srednji Evropi uveljavljen v Klosterneuburgu okrog leta 1136 in ga je po njem prevzela vrsta nižjeavstrijskih arhitektur (Thernberg 1147, Scheiblingkirchen pred 1164, kapela v gradu Liechtenstein pri Mödlingu okrog leta 1150), med njimi pa tudi cerkev cistercijskega samostana v Heiligenkreuz pred letom 1187.⁸ Obstoj teh obočnih sistemov v Avstriji, ki so ji takrat vladali Babenberžani, pa je važen za pojasnitev našega problema. Na podlagi stilistične primerjave postavljena domneva, da se obravnavana »laška« arhitekturna skupina preko

Jurkloštra veže na nižjeavstrijske spomenike in z njimi na Heiligenkreuz, pa se dobro sklada tudi z zgodovinskimi dejstvi. Ozemlje, na katerem se naši spomeniki pojavljajo, in celo nekateri spomeniki sami so tesno povezani z imenom avstrijsko-štajerskega vojvode Leopolda VI. Slavnega.

Jurkloštrska kartuzija je bila ustanovljena kmalu za žičko okrog leta 1170. Zaradi slabih gospodarskih razmer pa je že leta 1199 prenehala in je njeno posestvo s cerkvijo postalo last krške cerkve, ki je tu ustanovila svetno proštnjo. Za obnovitev kartuzije pa se je na prošnjo žičkega

Sl. 124. Loka pri Zidanem mostu, tloris župnijske cerkve

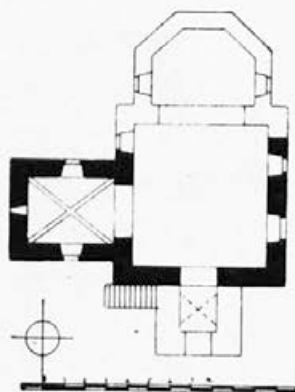

Sl. 125. Svibno, tloris cerkve sv. Križa

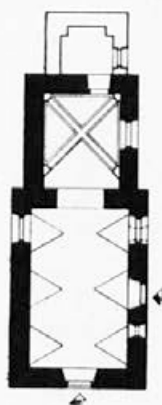
priorja zavzel avstrijski in štajerski vojvoda Leopold VI., ki je leta 1209 z listino, izdano v Mariboru, to obnovo tudi formalno izvršil.⁹ Za naš namen pa je zlasti pomembna listina iz leta 1227,¹⁰ s katero isti vojvoda naznanja, da je v Jurkloštru na lastne stroške postavil novo redovno cerkev (propriis sumptibus edificavimus), ki je bila tega leta tudi posvečena. S tem je izpričana Leopoldova vodilna vloga pri gradnji sami, za katero je verjetno sam poskrbel tudi po tehnični plati, če je hotel novi ustanovi resnično pomagati na noge, saj dežela v tem času še ni imela primernih stavbnih delavnic. Ali ni verjetno, da je v ta namen poslal iz svoje ožje domovine tudi potrebne mojstre in zidarje? Le tako je namreč mogoče, da so se arhitekturne posebnosti zlasti v pogledu obočnega sistema, ki je bil v tem času v Nižji Avstriji že večkrat uporabljen, uveljavile tudi v Jurkloštru. Nekaj desetletij poprej v obeh

žičkih cerkvah (posvečeni leta 1190) uporabljena najnaprednejša francoska arhitektura za Jurklošter kot stilna primerjava ne more biti vzor, ker je slednji še ves težak in v izrazu še popolnoma romanski. Prav s tem svojim značajem pa je bil bliže prirojeni konservativnosti našega človeka, ki se je z njegovo obočno novotarijo še nekako sprijaznil in jo je zato uporabil tudi pri gradnji svojih cerkva.

Vendar v Jurkloštru posredovalna vloga Leopolda VI. na tem ozemlju ni edinokrat izpričana. Po tradiciji je on ustanovitelj cerkve svete Helene v Loki pri Židanem mostu, o čemer pripoveduje tudi že večkrat

Sl. 126. Tržišče,
tloris Marijine cerkve

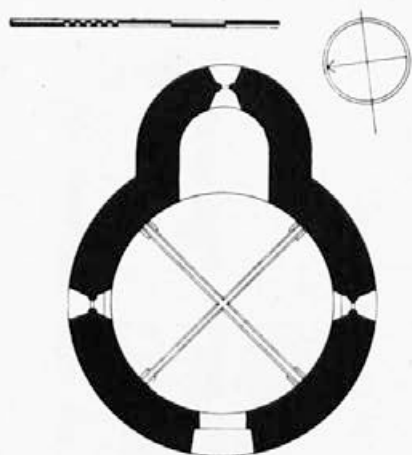
Sl. 127. Rodež,
tloris cerkve sv. Lenarta

obnovljeni napis v njeni notranjščini. Pozidati naj bi jo bil dal v čast sv. Heleni zato, ker je bila patrona njegove matere, kot čas njenega nastanka pa se navaja letnica 1208. O tem sicer ni drugih zgodovinskih dokazov, vendar se njena že spočetka označena arhitektura dobro sklada s posebnostmi obravnavane skupine in lahko potrjuje zgodovinsko tradicijo. Pa tudi danes že podrita cerkev sv. Ilja v Židanem mostu, za katero domnevam »laške« arhitekturne značilnosti, je v zvezi z omenjenim vojvodo. Da bi povezal Štajersko s Kranjsko in povečal promet od severa proti jugu, je dal Leopold VI. na mestu nekdanjega rimskega mostu preko Save ob izlivu Savinje obnoviti okrog leta 1222 most, ki ga je leta 1224 obdaril s posebnimi privilegiji.¹¹ Poleg mosta je stala že takrat cerkev sv. Ilja, ki se je s svojim »vzhodnim« zvonikom, katerega poznamo po Gajšnikovi risbi, nedvomno naslonila na svojo farno cerkev v Laškem in je po njej prevzela verjetno tudi značilno obočno arhitekturo.

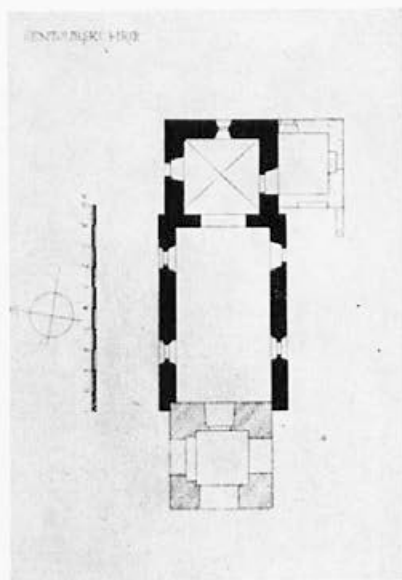
Čeprav vloga Leopolda VI. pri nastanku ostalih spomenikov naše skupine ni zgodovinsko dokumentirana in gotovo pri vseh tudi ni osebno

sodeloval, pa je še en moment, ki pojasnjuje njihovo stilno in tudi časovno zaokroženost. To je sklenjenost ozemlja, na katerem se ti spomeniki pojavljajo in ki je bilo v tem času v upravno političnem in tudi v cerkveno upravnem pogledu teritorialna enota. Politično je to ozemlje laškega gospostva, ki je bilo enklava zase z upravnim središčem v Laškem. Nekdanja Savinjska marka se namreč ni omejila le na geografsko Štajersko, temveč je segala tudi preko Save globoko na kranjsko stran. Ostanek take razdelitve tega dela slovenske zemlje v visokem srednjem

GORENJI MOKRONOG

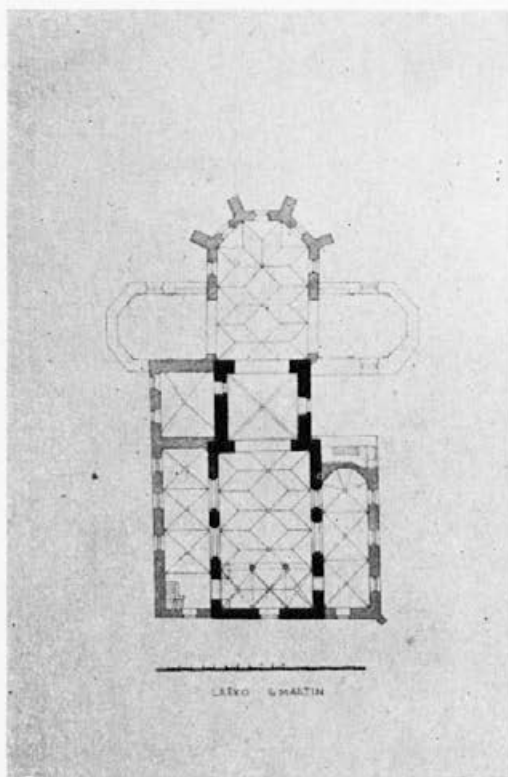
Sl. 128. Tloris kostnice pri cerkvi sv. Petra v Zg. Mokronogu

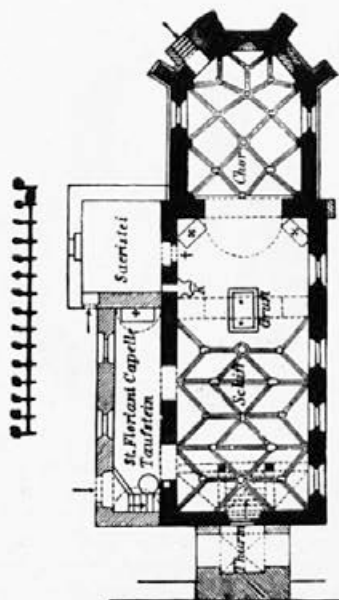
Sl. 129. Sentyjski hrib pri Tržišču, tloris podružnice

veku, ki še ne upošteva Save kot poznejše mejne reke med Štajersko in Kranjsko, je imunitetno ozemlje laškega gospostva, ki je bilo okrog leta 1200 sicer last deželnega kneza, vendar upravna enota zase s središčem v Laškem. Do leta 1147 so bili njegovi gospodarji Spannheimi, nato Traungavci in od leta 1192 do 1246 avstrijski Babenberžani, deželni gospodje štajerski.¹² Obseg tega ozemlja pa se dobro sklada tudi s takratno cerkveno razdelitvijo in se njegove južne meje krijejo z mejami savinjskega arhidiakonata, ki je prav tako segal preko Save na današnjo kranjsko stran in je vključeval ozemlje današnjih župnij Radeče in Svibno.¹³ Južne meje arhidiakonata so onkraj Save potekale od izliva potoka severno od Renk proti jugovzhodu v smeri Orleka, nato v širokem loku proti jugozahodu in spet proti vzhodu na potok pod Osredkom, vzdolž tega potoka do kolena pred Svibnim, od tu južno na razvodje nad Št. Lovrencem, dalje vzhodno proti Kladju in nato jugovzhodno nekako preko Brunka do velikega kolena Save pod Loko. Še deželnoknežji

urbar iz leta 1265 je prišteval kraje v župnijah Svibno in Radeče izrecno k uradu v Laškem.¹⁴ Tako je ta del geografske Dolenjske v politično upravnem in v cerkveno upravnem pogledu v visokem srednjem veku pravzaprav štajerska zemlja. Z mejami tega ozemlja pa se skoraj natančno krije tudi teritorialni obseg naše arhitekturne skupine. Izven označenih meja, ki pa verjetno tudi niso bile tako natančno potegnjene in v praksi upoštevane, leže od naših le trije spomeniki: Šenčurski hrib,

Sl. 130. Laško, tloris župne cerkve

Sl. 131. Radeče, tloris župne cerkve

Tržišče in Gorenji Mokronog. Slednji je v najtesnejši zvezi s Svibnim in so morda delavniške zveze obeh spomenikov posledica sorodstvenih vezi med lastniki gradov v njuni neposredni bližini. Iz kostniške arhitekture bi smeli morda upravičeno sklepati celo na to, da je poleg nje stoječa cerkev sv. Petra, kjer je bil do leta 1803 sedež trebelske prafare in ki ima ladjo še srednjeveško, pred barokizacijo z obokom v starem prezbiteriju tudi pripadala naši skupini. Na Šenčurski hrib in v Tržišče pa je obravnavana arhitektura zlahka segla, saj se od tu na široko odpira pogled proti bližnjemu ozemlju, ki je bilo v mejah laškega gospostva in tod mimo je po dolini vodila važna prometna pot iz Štajerske ob Savinji

ter čez Savo preko mostu, ki ga je pozidal Leopold VI., in po desnem savskem bregu do izliva Mirne ter preko Mokronoga dalje do glavne ceste proti Ljubljani oziroma proti današnjemu Novemu mestu in naprej na jug.¹⁵

Obravnane spomenike imenujem po upravnem in cerkvenem središču ozemlja, na katerem se pojavljajo, kar »laško skupino«, saj je bila njena skupna značilnost — rebrasti križni obok — po zgledu Jurkloštra v najpopolnejši obliki uresničena prav pod vzhodnim zvonikom župne cerkve sv. Martina v Laškem. Za Loko in za Zidani most smo že povedali, da sta direktno povezana z imenom imenovanega vojvode, ostale spomenike pa družijo poleg stilnih sorodnosti tudi skupne politične in cerkvene usode tega ozemlja v prvi polovici 13. stoletja. Jurklošter kot neposredni vzor je datiran z letnico posvetitve cerkve leta 1227, graditi pa so jo gotovo začeli kmalu po obnovi samostana leta 1209; v Loki spominja tradicija letnico 1208 in cerkev sv. Ilja v Zidanem mostu je 1224 tudi že stala. Župna cerkev v Laškem se prvič omenja leta 1205,¹⁶ jedro njene sedanje arhitekture pa dokazuje, da je morala biti znova pozidana vzporedno z Jurkloštrom v prvih desetletjih 13. stoletja. Čeprav za ostale stavbe naše skupine nimamo tako zgodnjih arhivalnih podatkov (cerkev v Svibnem se omenja šele v 14. stoletju in na Šenčurskem hribu komaj v 15. stoletju), smemo nastanek vseh postaviti še v 13. stoletje. Medtem ko so cerkve v Laškem in v Svibnem, prezbiterij na Šenčurskem hribu in obok kostnice na Gorenjem Mokronogu po svoji kvaliteti delavniško bliže izhodišču te arhitekture, je skrajno rustikalni obok v Tržišču dober primer izzvenenja in le še formalnega posnemanja.

Tako dobiva zaključena »laška skupina« naše poznoromanske arhitekture v luči zgodovinskih dognanj večjo plastičnost in bolj zaokroženo podobo, kar jo vsaj po tej plati odlikuje pred ostalimi spomeniki tega časa, ki so razen redkih izjem popolnoma anonimni. Vse to pa znova dokazuje, da je tudi arhitektura v svojem izrazu in v svojih posebnostih le veren odraz okolja in življenja, v katerem nastaja. Del zgodovine postane, ko jo prekrije čas in ji doda spomeniško pričevalnost.

OPOMBE

¹ I. W. Valvasor, *Die Ehre...* XI. II. izd., Novo mesto 1877, 464.

² J. B. Gayschneg, *Compendiosa totius archiparochiae Tyberiensis Topographia*, zaključena 1747, Skof. arhiv v Mariboru.

³ MZK NF XXV, Wien 1898, 16 sq.

⁴ I. Orožen, *Dekanat Tüffer, Das Bistum und die Diözese Lavant*, IV/2, Maribor 1881, 482 sq.

⁵ Prim. M. Zadnikar, *Romanski vzhodni zvoniki v Sloveniji*, ZUZ, Nova vrsta III, Ljubljana 1955, 88.

⁶ Cerkev je bila verjetno zidana po letu 1246 in leta 1277 posvečena. Prim. F. in M. Kos, *Gradivo V*, št. 887, in J. Graus, *Die Kirche des Nonnenklosters zu Studenitz in Steiermark*, MZK NF IV, Wien 1878, XIX sq.

⁷ Prim. J. Graus, *Die Kirche der Karthäuse Gairach, Kirchenschmuck* 26, Graz 1895, 89 sq.

^{7a} Marcel Aubert, *Les plus anciennes croisées d'ogives, leur rôle dans la construction*, *Bulletin Monumental* 93, 1934, 5 sq.

^{7b} Arthur Kingsley Porter: *Lombard Architecture*, New Haven, Yale University Press, 1917.

^{7c} Rudolf Kautzsch, Die ältesten deutschen Kreuzrippengewölbe, Festschrift zum sechzigsten Geburtstag von Paul Clemen, Bonn 1926, 304—308.

⁸ A. Schmeller, Die Klosterkirche Heiligenkreuz und die süddeutsche Baukunst des 12. Jahrhunderts, nenatisnjena disertacija dunajske univerze, umetnostnozgodovinski seminar; prim tudi D. Frey, OeKT XIX, Die Denkmale des Stiftes Heiligenkreuz, Wien 1926, 3 sq.

⁹ F. in M. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev V, št. 154.

¹⁰ F. in M. Kos, Gradivo V, št. 462.

¹¹ Prim. Gradivo V, št. 586.

¹² M. Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1935, 140, in isti, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, 253; H. Pirchegger, Die Grafschaften der Steiermark im Hochmittelalter, Erläuterungen zum hist. Atlas der österreichischen Alpenländer II, 1, Wien 1940, 192; prim. F. Vatovec, K starejši upravni in gospodarski zgodovini laškega okraja. Odlomki iz inavguralne disertacije: »Kolonizacija laškega okraja«, Ljubljana 1927, zlasti 5—9; A. Dopsch-A. Mell, Die Landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter, Wien-Leipzig 1910, 35—37.

¹³ Prim. F. Kovačič, Zgodovina lavantinske škofije, Maribor 1928, 95; isti, Slovenska Stajerska in Prekmurje, Ljubljana 1926, 141 in 152; L. Hauptmann, Entstehung und Entwicklung Krains, Erläuterungen zum hist. Atlas der öst. Alpenländer I, 4, Wien 1929, 367.

¹⁴ L. Hauptmann, o. c., str. 367.

¹⁵ Prim. I. Steklasa, Zgodovina župnije Sent Rupert na Dolenjskem Ljubljana 1913, 31.

¹⁶ A. Stegenšek, Dekanija Gornjegrajska, Maribor 1905, 218.

Résumé

LE PROBLÈME DU «GROUPE DE LAŠKO» DANS L'ARCHITECTURE ROMAINE TARDIVE EN SLOVÉNIE

L'architecture romane de la Slovénie a été soumise, il y a quelques années, à une étude complète. On fut à même de faire, du point de vue de la fonction des bâtiments, et suivant les particularités des plans, le démembrement du matériel en des groupes particuliers. Parmi ces groupes, il y a un groupe d'églises nettement précisé par son site géographique. D'après le centre administratif et religieux de la région, à laquelle appartiennent les monuments de ce groupe, centre se trouvant, en 1200 à peu près, à Laško, l'auteur l'a nommé «groupe de Laško». C'est que dans les environs de Laško, c'est à dire le long du cours inférieur de la Savinja et à l'embouchure de la Savinja dans la Save, en haut moyen-âge, une seigneurie s'était formée, embrassant une petite partie de la Styrie et s'étendant aussi au-delà de la Save en territoire carniolien. Entre 1192 et 1246, époque de l'origine des monuments du groupe en question, ce territoire, bien qu'il fût une enclave à part, était la propriété des Babenberg autrichiens, alors seigneurs du duché de Styrie. Le duc Léopold VI le Glorieux de Babenberg, fondateur de plusieurs couvents en Autriche et par ce fait encourageant indirectement les efforts architecturaux, renouvela en 1209 la Chartreuse de Jurkloster (Gairach) près de Laško, et fit bâtir, à ses frais, aussi l'église du couvent, consacrée en 1227.

En abandonnant la pratique jusque-là presque exclusivement en vigueur, selon laquelle on couvrit de plafonds même les grandes églises conventuelles (Stična), on couvrit toute l'église de la Chartreuse de Jurklošter de voûtes croisées avec nervures à profile carré. L'auteur est d'opinion que cette architecture à voûtes, progressiste à son époque et dans l'espace culturel en question, servait d'exemple et influençait un nombre considérable d'églises du territoire mentionné. C'étaient des églises paroissiales et filiales, toutes à une nef et à presbytères carrés, couverts de voûtes croisées avec nervures à profile carré, tandis que toutes les nefs avaient des plafonds. Il y a trois exemples, où une tour (Chorturm, tour du choeur) fut construite au-dessus du presbytère, dans un exemple, une voûte de ce genre se trouve aussi dans un ossuaire construit en rotonde. Le rôle d'intermédiaire qu'assumait Léopold VI lors de l'origine de quelques-uns de ces bâtiments est prouvé même par des témoignages historiques. Les liaisons mutuelles de ce groupe allaient jusqu'à influencer même les particularités régionales, dues aux conditions géographiques de leur art. C'est ainsi que les presbytères carrés et même les «tours orientales» (Chortürme), représentant en pays slovène le type septentrional de l'architecture romane, ont pénétré, au-delà de la Save, vers le Midi, en Carniole où l'on n'employait, dans les églises moins importantes, que des absides hémisphériques. Les monuments de ce groupe, complètement isolés du reste du matériel slovène de l'époque, s'attachent directement, par leur système de voûtes, à quelques monuments voisins en Basse-Autriche et par l'église de Jurklošter directement à Heiligenkreuz, fondation de Léopold. Par cette voie, la Slovénie a relativement tard fait connaissance des systèmes de voûtement du roman tardif, employés par les pays plus progressifs déjà assez plus tôt, par la Lombardie, la France et l'Angleterre même déjà au 11e siècle.

Ce bref chapitre de l'histoire de l'art slovène témoigne, lui aussi, que le pays slovène suivait, de son mieux, quoiqu'avec retard, les courants de l'art des pays plus progressifs de l'Europe Occidentale et Centrale.